

фана, који је порушио српске илузије у намере Русије, уследила је преоријентација на немачку штампу у Аустро-Угарској, а важну подршку пружила јој је словенска штампа у овој држави.

У студији Арманда Питасиа — Словенски проблем и источно питање у италијанској историографији — објашњени су разлози и мотиви те заокупљености нашом новијом историјом. Мемоарски радови попут оних Барбантија Бродана и историјско-дипломатске реконструкције Бонгија (1878) означили су крај једне епохе с изграђеним ставом Италијана према Балкану, ставом који је дочаравао синтезу Мацинијевих формулација о Европи која припада народима и слуха за промене у Европи на разини међудржавне равнотеже, односно, инстинкта за промене које су дозреле на традицијама и порукама идеологије Балба и Кавура изграђене у опозицији према европском демократском динамизму.

Српска и југословенска компонента у источној кризи 1875—1878. још је увек у жаришту интелектуалне радозналости неколико значајнијих пера италијанске историографије, а последњих су се година јавила и нека нова имена. Marcello Deambrosis једно је од њих и његова студија о гарибалдинцима који су учествовали у устанцима у Херцеговини и Босни 1875, као и у рату Србије 1876, показује континуитет те заокупљености нашом новијом историјом.

Студија Милорада Екмечића — Историјски значај народних устанака у великој источној кризи од 1875. до 1878. године — представља успео покушај да се у тражењу истине о устаницима, у оквиру источне кризе, разреше главна питања и тајне те историје. Поента истраживања усмерена је на три питања. Њихова класификација је следећа:

(1) на који су начин устаници 1875—78. представљали социјалну револуцију; (2) каква је била могућност да устанак постане подлога историјског уједињења српског и југословенских народа и (3) како су велике силе на овом поразу изградиле политику деобе балканског простора.

У раду Славенка Терзића регистрована су научна остварења грчке историографије о источној кризи 1875—78. Она добро откривају основну преокупацију те науке, која је у изучавању источне кризе основну пажњу усмерила на грчку компоненту у кризи, на везе Грчке с Македонијом и Албанијом и на опште процесе који су били интегрисани и разрешени у оквиру историје источног питања, укључујући, пре свега, догађаје из 1875—1878. године.

Мр Душан Берић

МЕШОВИТА ГРАЂА (Miscellanea), Књ. 7, Историјски институт, Грађа, Књ. 18, »Просвета« — Београд, 1979, стр. 253

У седмој књизи »Мешовите грађе« објављени су »Дневни записи једног усташа о босанско-херцеговачком устанку 1875—1876. године« из пера Петра Мркоњића (Петра А. Карађорђевића) и »Опис

радње по предмету општег споразумљења за устанак и сједињење» Атанасија Николића. Иако је широј читалачкој јавности остао непознат, Николићев је рукопис за југословенску и страну науку одавно престао бити тајна и досада је виšekратно коришћен из простог разлога што је незаобилазан извор за студиј спољне политике Србије и њене јужнословенске интеграционе идеологије деветнаестог столећа.

Дневни записи Петра А. Карађорђевића имали су сасвим другачију судбину. Остали су у сфери добро чуваних тајни, иако су историчари наслућивали њихово постојање и потајно се надали да ће бити пронађени. Претпоставка о постојању дневника недавно је потврђена открићем преписа тога текста из пера Илије Н. Ђукановића, краљевог личног секретара. Благодарети упорности и труду Милана Стевчића и Милорада Радевића, који су овај препис припремили за штампу, југословенска је историографија дефинитивно богатија за један извор више о устанку у Босни 1875—1878. године.

Уз дневник су приложене шифре личности и установа које су биле у кореспонденцији и акцији с Петром Мркоњићем. Иза њих су објављена и писма која је слао неким кључним људима и она добро допуњују казивања из самог дневника. Укључивање Петра А. Карађорђевића у историју устанка 1875. није случајно и иза њега је стајало некакво искуство немирног поклоника политичких авантура, авантура у којима се чак и ризици калкулишу и које нису тако безазлене како на први поглед могу да изгледају. Постоје наговјештаји да је Петар Карађорђевић још у марту 1869. покушао да побегне из заточеништва у Будимпешти и да се стави на чело једног устанка против Турака.¹⁾

Иако остају нејасни крајњи мотиви тога покушаја, он јасно сведочи о изграђивању добровољачке идеологије српског принца у егзилу и открива опасну склоност да се радикалном пречицом укључује у политичка кретања на турској страни. Иако још увек није темељито доказана претпоставка да су га у устанак довели социјалисти, његова је веза с њима у дневнику јасно видљива и наметљиво присутна. Она представља окосницу целе његове акције и организације на којој је она почивала и без те позадине многи Петрови потези у устанку остају неразјашњени.

Околност да је у Паризу присуствовао социјалистичким зборовима и у кругу тамошњих социјалиста био познат под именом Pierre Rouge²⁾ није занемарљива, иако се не сме преценити њена важност за правац потоњег ангажовања у устанку. Дневни записци нуде једно тумачење околности под којима се Карађорђевић нашао у устанку

1) Извјештај аустро-угарског Министарства за земаљску одбрану и јавну безбедност — угарском Министарству председника Andrassy-а »о намеравао бекству Петра А. Карађорђевића«. »Млади кнез је у ту сврху подмитио стражара Schiltnera«. Допис бр. 730 поверљиве («Scontro-Buch») преписке у Државном архиву у Бечу.

2) »Белешке Илије Н. Ђукановића о разговорима с краљем Петром« налазе се у приватном поседу у Београду.

ку и његов је ужи смисао у исповести да су га у устанак, поред реалних политичких интереса, гурнули и социјалисти, у првом реду Влада Љотић. Он му је већ у јулу 1875. писао да је »сада потребно имати новаца, како да се устанак поткрепљује«.

У дневнику се полемише са »Загребачким одбором« који је преко Илије Гутеше имао везе с устанком и чији су интереси у устанку трајно били опречни Петровим. Тај је сукоб, поред политичке, имао и војну димензију и сводио се на две опречне стратегије вођења устаничких операција, које нису могле опстати једна поред друге. Он илуструје војну доктрину устанка која није била чврста и која се бескрајно ломила у лутању између хајдучке конспиративне акције, укоренење у народу и покушаја да се битке воде на принципима модерног ратовања за које се залагао Карађорђевић и у томе наилазио на слабу подршку и снажан отпор, у првом реду Гутеше и дела устаничког вођства.

Колико је улога добровољаца у устанку, укључујући и његову, била хаотична и нејасна, најбоље илуструју фрагменти из записа у којима се говори о улози Мирослава Хубмајера и других добровољаца. У њима се Хубмајер оптужује за секташење у устанку, из којег је резултовало осипање његових јединица које су биле мешовитог састава. То је стварало претпоставку за организовање једне легије састављене »од сами Крањаци и католика«, али се и та јединица осипала и један број њених војника пришао је Петру Мркоњићу.

За скупштину у Јамници (1875) вели да није решила нека основна питања устанка, да је била паралисана неслогом устаничког вођства и да није понудила јасну перспективу устанка. Главни разлог томе види се у понашању Одбора устаничког који је избегавао контролу народа заталасаног устанком и у личним амбицијама Гутеше да у устанку игра одлучујућу улогу. Записи освјетљавају позицију Васа Пелагића у устанку, који је у одмеравању властитог ангажовања лавирао између Гутешиног и Карађорђевићевог концепта вођења и организације устанка. Штавише, он је понекад иступао из рада најужег руководства и то је била основа на којој се приближавао Карађорђевићу.

Доста простора у дневнику испуњавају описи стварања и осипања устаничких јединица. Понуђена су нека занимљива решења из стратегије ратовања али се она у устанку нису много ценила, делом из немогућности да се примене, а делом из суревњивости која је прожимала односе између Мркоњића и неких водећих људи у устанку, посебно Гутеше који није трпео његово присуство у устанку и на сваки могући начин је покушавао осујетити утицај на устанике с те стране.

То је један од главних разлога зашто су та искуства у устанку само делимично примењивана, а њихова примена доживљавана као акт волунтаризма. Ту се долази до основног оперативног проблема устанка, проблема који ни најсрећнија решења нису могла уклонити из простог разлога што у устанку нису могла увек бити примењена. У томе је скривен основни узрок неуспеха Карађорђевићеве војне доктрине у устанку. И поред тога, међутим, та склоност апсолути-

зовању сопственог искуства на рачун осталих и жилаво уверење да је у свему у праву делује морализаторски и доживљава се као лaмент над неоствареним циљевима који су стајали изa његове улоге у устанку.

Из дневника се добро назире главна несрећа и проблем устанка у који су се укључивали сви који су у њему видели прилику да провере своју утопију и политичка убеђења, а често и да остваре хладне политичке рачунице. Због тога је укључивањем разних група, личности и одбора са стране, укључујући свакако и Карађорђевића, устанак идеологизираи политиком у степену који је штетио аграрно-социјалним захтевима који су примарни и требали су то и остати.

Уз дневне записке објављена су писма која је П. Карађорђевић слао Влади Љотићу, Николи Нешићу, Константину Ненадовићу и другима. У њима се могу наћи занимљиве финесе које осветљавају неке преломне моменте из устанка и Мркоњићеву улогу у њему. Тако се, у писму Љотићу од 22. фебруара 1876, вели да му је Никола (Нешић) »послао једну малу медаљу на којој стоји мој лик с именом с једне стране, а с друге стране барјак на ком стоји написано „Сложно на Косово 1389—1876. Слобода, једнакост, братство.“ Ово мора да је српске владе масло, како да ми подмете једну нову подвалу«³⁾

У другој се писму каже да »сад (1876, половином марта) постоји језгра устанка чисто чисто и само Бој(ни). А све остало, то је прашина уз ветар. Одбор љубљански цепа за Загребачким, ако то већ сада није fait accompli. Узрок је 502 (Петар Карађорђевић)«.

На крају, шта рећи о дневним записцима Петра А. Карађорђевића? Делио је заблуду емиграната XIX века који су устанке и политичке догађаје уопште, видели и ценили по мери својих политичких убеђења, настојећи да их заробе у своје шеме и тако надмудре садашњост у име неке магловите сутрашњице. Сложена и вишеслојна стварност устанка учинила је крај заблуди политичког емигранта да су лични понос и самопоуздање сами по себи довољни да му осигурају надмоћност у томе покрету. То ангажовање у догађајима 1875—1876. обезвређено је каснијим понашањем које је ишло у супротном смеру и представљало жалосну дигресију, јер је ишло на штету ствари самог устанка. Најиме, у завршној фази источне кризе, 1878. године, Аустро-Угарска је Петра Карађорђевића и његове присталице користила као средство уцене у спречавању Србије да нешто учини на осујећивању планова о окупацији Босне и Херцеговине⁴⁾.

3) Он се оградио од ове медаље. Види: Петар А. Карађорђевић, Допис уредништву »Граничара« (Земун, 12. II 1876, VII 13). О медаљи види и допис из новосадске »Заставе« од 12. фебруара те године. У својој књизи, Устанак у Босни 1875—1878,²⁾ Сарајево 1973, Милорад Екмечић сматра да је Карађорђевић творац те медаље. С ону страну питања које је гледиште у складу с историјом, медаља открива идеолошку полихромију њеног аутора, која представља мешавину историзма и идеала француске револуције из 1789. године

Иако је стварни учинак његовог ангажовања у устанку био незнатан и имао више морални него војни значај,⁵⁾ та је епизода послужила израстању легенде о Карађорђевићевом херојству. Та се легенда мора посматрати у склопу улоге српског династичког момента, који је иза 1903. био у знаку снажења позиција Карађорђевића у Србији и Југославији.

У дневнику је у рудиментарном виду понуђена парцијална синтеза мучног искуства добровољаца са једном самониклом аграрном и социјалном револуцијом и у томе је његов стварни значај за науку. Изван тог оквира, све је остало споредно, укључујући и покушај писца да кроз текст наметне мисао о несналажењу појединаца у стихији каква је била ова револуција.

»Опис радње по предмету општег споразумљења за устанак и сједињење« Атанасија Николића потиче из 1876. године и његова је важност за науку велика, утолико већа што представља једини целовит опис политичко-пропагандног рада Србије са балканским зародима и државама, дат у једном документу. Текст је објављен у оригиналу и претходи му солидна уводна студија Васа Војводића, а снабдевен је и пишчевим детаљним коментарима. Они су дати на крају и у многим случајевима служе као формула за успешно праћење и разумевање садржаја тога извора.

Николићев мемоар даје реалну слику изграђивања националне идеологије у крилу српског буржоаског друштва и показује процедуру којом се ова идеологија кодификовала у оперативну политику. То је објашњење што »Опис радње по предмету општег споразумљења...« није само »илустрација онога што је рађено на задацима „Начертанија“ од 1844. године и даље, но и веран одраз система идеја и појмова српске грађанске класе пренет у сферу спољне политике«. У том развојном луку (1844—1876) и корелацији треба повезивати »Опис радње« са »Начертанијем«. Зах и Гарашанин су формулисали програм државне политике по коме се она водила више од 30 година, а Николић је описао резултате, домете и промашаје те политике.

У документу су приказани сви стратешки правци деловања српске политике према: Црној Гори, »Арнаутлуку«, Херцеговини, Босни и »Хрватској граници«, мађарској емиграцији, Старој Србији, Грцима, Бугарима и Румунима. Бескрајна је нада полагана у рад политичких агената-кореспондената и у добро уређене волонтерске чете, као и у војну и политичку моћ Србије, која је по Николићевом уверењу расла у омеру у којем је Турска слабила.

Мр. Душан Берић

4) О тој епизоди расправља Василије Крстић у тексту о Политици српске емиграције у завршној фази велике источне кризе који је објављен у зборнику »Србија у завршној фази велике источне кризе 1877—1878« Књ. 2, Београд 1960, 123—131. О неким још недовољно познатим везама српске емиграције с аустријским и мађарским политичарима значајне податке садржи књига грађе »Србија 1878«, СКЗ — Београд 1978, стр. 69—72 и 581—583

5) Милорад Екмечић, оп. ц., стр. 183.